

NY MUSIK

Josef Matthias Hauer

Op. 19 Nomos (1919)

--- paus ---

Op. 25 "Sextio små stycken för piano med överskrifter
efter ord av Friedrich Hölderlin" (1923)

Zwölftonspiel (24 Dezember 1946)

framförs av pianisten

Henrik Löwenmark

Onsdag 1 februari 1989 kl. 19.30

Museet, kulturhuset, Borås

Entré 20:- Medlemmar fri entré

Der geistige Urheber und
(trotz vielen Nachahmern!)
Immer noch der einzige
Kenner und Könner der
Zwölftonmusik

Vem var egentligen först med tolvtonstekniken? Var det Josef Matthias Hauer (f. 1883, Wiener Neustadt, d. 1959, Wien) vars autograf och brevstämpel syns ovan (ungefär: "Andlig upphovsman och (trots flera efterapare!) fortfarande den ende som känner och förstår tolvtonsmusiken")? Eller var det kanske någon av de unga ryssarna? Nikolaj Obuchov upptäckte enligt egen utsago balansen i tolvtonssystemet 8 juli 1915. Eller kanske Efim Golysjev, som sägs ha utarbetat en tolvtonsteknik redan 1914? Men det var definitivt inte Arnold Schönberg, som skrev sitt första tolvtonsverk 1923, men som är den som fått äran att kallas tolvtonens fader.

Den bitterhet och besvikelse över ett liv i skuggan som brevstämpeln vittnar om är förståelig. Men Hauers tid kommer, var så säker. Allting tyder på att han så småningom blir något av en kultfigur. Han var tidigt ute, inte bara med tolvtonen - han kastade tärning före någon annan (frånsett Duchamp förstås), han skrev exempel på vad vi skulle kunna kalla processmusik nästan 50 år före Steve Reich, och det finns element i hans musik vars tid kanske ännu inte riktigt kommit. Han måste närmast beskrivas som en mystiker - för övrigt nog vårt århundrades mest sympatiska. Han såg sig inte som tonsättare, men absolut inte heller som medium, utan som uttolkare, tydare av lagarna i en musikalisk världsordning, av sfärernas harmoni i närmast pla-

tonsk mening.

I augusti 1919 - samma år som Hauer på grund av nervbesvär förtidspensionerades från sin tjänst som folkskollärare - upptäckte ("ent-deckte") han "tolvtonslagen", och 25-28 samma månad komponerade han sitt första verk i den nya tekniken, Nomos op. 19 för piano, eller egentligen "piano, harmonium". Det är ett i vissa avseenden ofullgånget verk, inte konstnärligt, men väl med tanke på tolvtonens rika inneboende möjligheter. Många nya kompositionstekniker återstod att upptäcka, liksom "troperna" (de 44 olika möjligheterna att ordna de 479.001.600 tänkbara tolvtonsserierna i två sextonsgrupper) vilka fick stor betydelse för Hauer. Och 20 år återstod innan han kom fram till "tolvtonsspelen", så skulle han betitla de mer än 1.000 stycken han skrev från 1940 och fram till sin död.

I Nomos op. 19, som i mycket fortfarande påminner om Hauers tidigare verk, är det två avsnitt som speciellt bör nämnas. Dels inledningen: en tolvtonsserie presenteras om och om igen i fraser om fem toner, tills första tonen i serien sammanfaller med första tonen i en fras (5x12=60, alltså efter fem tolvtonsserier och tolv femtonsfrafer). Se nästa sida, noterat i Hauers egen "tolvtonsskrift". Uppseendeväckande är också ett avsnitt efter några minuter med lågmälda, ljusa ackord i jämn puls och med anvisningen "uttryck efter färg". Att klangfärgen hade en central roll för Hauer framgår av hans op. 13, en skrift med titeln Om klangfärg, men också av att samtliga hans instrumentalverk före 1924 är komponerade för tempererade instrument, alltså i praktiken klaverinstrument. Den tempererade stämningen är

The image displays four systems of musical notation for piano, arranged vertically. Each system consists of two staves (treble and bass clef) joined by a brace on the left. The notation is highly detailed, featuring numerous slurs, ties, and dynamic markings such as *mp*, *pp*, and *mf*. The first system begins with a tempo marking of *♩. 60* and includes a first ending bracket. The second and third systems also feature first ending brackets. The fourth system begins with a tempo marking of *♩. 60*. The music is characterized by intricate melodic lines and complex harmonic textures, typical of Hauer's style.

inte bara en fråga om intonation, utan också och kanske i första hand om klangfärg. Dessutom erbjuder den enligt Hauer de bästa förutsättningarna för att intuitionen skall kunna fungera. Genom tempereringen raderas alla grovt sinnliga

uttryck och man kan spela i affektlöshet, i ett tanke- och känsllovakuum.

Med instrumentanvisningen piano och harmonium, som också förekommer i en rad andra verk, tänkte sig Hauer ett piano och helst tre harmonium, registrerade så att de tillsammans täcker hela pianots omfång, och som användes i första hand för att förstärka pianots efterklang.

Nomos, en titel som Hauer använde även för sitt opus 1 och 2, är "en sonatform i 5 eller 7 delar från Olympos, Terpandros - 700 f.Kr.". Nomos var också en skaltyp hos de gamla grekerna, inte olik det indiska raga. Namnet representerar för Hauer ett slags tonernas lagbundenhet.

Efter att ha funnit tolvtonsprincipen och fullbordat Nomos skrev Hauer "uppfylld av ett slags rus efter att äntligen ha nått hantverkets grund" ett 40-tal mycket märkliga "etyder", varav hälften publicerades som op. 20, som följdes av Hölderlin-sånger och pianoetyder.

Med op. 25 har vi kommit fram till ett av Hauers märkligaste och mest fullödiga verk, "Sextio små stycken för piano med överskrifter efter ord av Friedrich Hölderlin", daterat 22.8-11.10 1923. Originalmanuskriptet är förkommet varför vi idag bara känner de 16 stycken som publicerats.

Genom sin gode vän, religionsfilosofen och författaren Ferdinand Ebner kom Hauer tidigt i kontakt med Hölderlins diktning vilket ledde till ambitionen att tonsätta vartenda ord av författaren.

(Den intima vänskapen med Ebner fick för övrigt ett abrupt slut i och med just Nomos op. 19, om vilket Ebner sade att den av Hauer inslagna vägen "ovillkorligen måste leda

till att provocera fram musikens slut". En onekligen intressant tanke som låter associera till boråsaktuelle Aldo Clementi: "Det har i många år varit min övertygelse att Musiken (och Konsten i allmänhet) helt enkelt måste acceptera den ödmjuka uppgiften att beskriva sin egen ände eller åtminstone sitt eget utslocknande". Och visst, även om Hauers musik från 40- och 50-talet närmast är att beskriva som musik inför eller ur evigheten, och Clementis musik ju är desillusionerad, en falnande glöd, så finns där beröringspunkter, exempelvis en viss automatik.)

Hauer hann med mer än dussinet opus baserade på Hölderlin innan han fann vad han kallade "universums urspråk", nämligen "tolvtonsspelet", med vilket det begreppsbundna språket inte lät sig kombineras. I op. 25 bör textfragmenten säkerligen uppfattas som intuitiv inspirationskälla snarare än som förlaga till tonmålning. Musiken rör sig inte som senare inom ett helt slutet lagsystem, men uppvisar en oerhörd inre konsekvens, framför allt i det småmotiviga filigransarbetet, som har närmast bachska kvaliteter. Trots den motiviska klarheten är det ändå en lite sötaktig melodik speglad i en harmonisk gråskala som ger verket dess omisskännliga karaktär. (Överskrifter se nästa sida.)

Zwölftonspiel (24 Dezember 1946); som är ett av Hauers allra första tolvtonsspel för piano, är inte på något sätt typiskt eller representativt, men vackert, mycket vackert...

Överskrifter till Hauer op. 25 av Friedrich Hölderlin

Dina böljer lekte omkring mig

Därborta drar rödaktiga flammor över de grå molnen

Var hälsade, ni tillflyktstrygga skuggor,
ni som ensamma skapar lugnet omkring mig!

Ni skogar skönt målade på den gröna sluttningen

Leende över silvervita moln böjde sig etern välsignande ned

Så går vårar förbi, det ena året undantränger det andra

I sin fullhet vilar nu höstdagen

Där havsluften kyler de varma stränderna
och brusar genom lagerskogen

Leende från himlen åt de idoga
sprider sig det milda ljuset mellan träden

Och ändå förgämligt, liksom rosor, var det fromma livet

Svärmerskan, natten, kommer prydd med stjärnor

Behagfullheten blomstrar, såsom förr

Förlorad i det ändlöst blå

Men tungt över dalen ruvade den gigantiska, ödesdigra borgen,
ända ned till grunden medfaren av vädrets makter

Redan snabbare ilar den framsprungna källan

Och fram tränger ni ur den kraftiga roten